

GECEKONDUNUN KENTLE BÜTÜNLEŞME SÜRECİNDE ALAN-MEKÂN FAKTÖRÜ: İZMİR ÖRNEĞİ

The Space Factor in the Integration Process of the Gecekondu into the
Urban: The Case of Izmir¹

*İhsan ÇETİN***

Zaman ve mekân varoluşun iki temel koşulunu oluşturur. Bilindiği gibi bu kabul, sosyal bilimlerde önemli bir postüla olmasının yanında, büyük tartışmaların zeminini oluşturmaktadır. Bu konudaki tartışmalar zaman ve mekân arasındaki ilişki, aralarındaki karşılık ile dönemlere göre birinin diğeri üzerindeki baskınlığı etrafında gelişmektedir. Sosyal teoride ise bu tartışma 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar tarihselliğin baskın pozisyonunu koruduğu, bunun ise 1960'lı yıllardan itibaren Henri Lefebvre'nin metinleri başta olmak üzere, Michael Foucault, Manuel Castells, David Harvey, Doreen Massey, John Urry, Edward Soja ve diğer yazarların mekânsallık (spatiality) üzerine ortaya koydukları eserlerle değiştiği yönündedir. Bunlarla birlikte yoğunlaşan tartışma, mekânın sadece coğrafyacılara, mimarlar veya şehir plancıları tarafından ele alınacak bir analiz nesnesi olmadığı, bunun aynı zamanda felsefecileri, psikologları ve sosyologları da ilgilendirdiği yönünde bir görüşü ortaya çıkarmıştır. Mekânın sosyal bilimlerdeki bu yükselişi sosyoloji alanında kent sosyolojisiyle yakından ilişkili olan *mekân sosyolojisi* sahasının gelişmesini sağlamıştır. Türkiye'de kent çalışmaları zaman ve mekân olguları açısından değerlendirildiğinde kentleşme ve gecekondu konusunda yapılan araştırmaların önemli bir kısmının "zaman" bağlamında ele alındığı görülmektedir. (Yasa, 1966, Karpaz, 1976, Kartal, 1978, Tatlıdil, 1989 vd.) Sosyal bilimlerde gecekondu sosyolojik temelde analiz eden bu konudaki ilk çalışmaların bu olguyu genelde zaman bağlamında açıklamaya çalıştıkları, örneğin kentle bütünleşme konusunda kentte kalış süresi, kuşak farklılıkları gibi süreç üzerinde durdukları görülür. Türkiye'de coğrafya ve şehir planlaması bilim dallarında gecekondu olgusunu mekân temelinde ele alan çalışmalar bulunmasına karşın, bunun sosyallik boyutuyla birlikte sosyolojik perspektif

¹ Bu metin Prof.Dr.Ercan Tatlıdil danışmanlığında hazırlanan ve 2010 yılında sunulan doktora tezinin tanıtımıdır.

** Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

içinde incelenmesi önemli bir eksikliği meydana getirmektedir. Bu tespit aynı zamanda araştırmının hareket noktasını oluşturmaktadır.

Yapmış olduğumu çalışma bu anlamda toplum ve mekân arasındaki karşılıklı ilişkiyi irdeleyen, her iki olgu arasında ilişki kurucu bir çabaya dayanmaktadır. Araştırma, sosyo-ekonomik boyutuyla birlikte toplumsallığın mekânı ne şekilde inşa ettiği ve dönüştürdüğü, buna karşın mekânın da toplumsal yaşama hangi yollardan nüfuz ettiğini anlamaya yönelik bir sorgulamayı içermektedir. Bunun için çalışma gecekondu olgusunu mekân faktörü temelinde incelemeyi amaçlamış ve bununla da mekân sosyolojisini gecekondu olgusu bağlamında konumlandırmayı hedeflemiştir.

Araştırmada biri kentin merkezinde bulunan ve kent içi bir çöküntü alanı örneği olan Kadifekale ile diğeri kentin çeperinde yer alan Gümüşpala semtleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada mekânsallık faktörü üzerinde yoğunlaşılırken, zamansallık problemi de göz ardı edilmemiştir. Bu araştırmının amaçlarından bir tanesi; kente gelenlerin göç tarihleri ve yerleştikleri mekânı inşa süreçleri gibi zamanın yanında yerleştikleri mekânın kent içindeki konumu ile dokusunun ne şekilde inşa edildiği, öznesinin kimler olduğu, inşası sırasında mekândan kaynaklanan sınırlılıkların neler olduğu ve bunların etkisi, mekâna yerleşenlerin sosyal yapısı ve bu sosyal yapının mekânın kuruluşunda ve mekân kimliğini edinmede ne gibi bir rol oynadığı, yerleşimden sonra iki semtteki yerleşimciler arasında ne gibi sosyo-ekonomik bir süreç izlendiği, oluşan bu toplumsallığın mekânı ne şekilde ürettiği, bireylerin yaşadıkları semti nasıl algıladığı, onunla ve yaşadıkları kentle kurdukları özdeşim duygusunun ne düzeyde olduğu, buna karşın mekânsallığın da topografik yapısı ve konumuyla ilişki olarak sahip olduğu ticari, görsel ve tarihsel değeri nedeniyle toplumsallığın yaratımı üzerinde hangi yönlerden etkide bulunduğunu sorgulamaktır. İki semtin karşılaştırılmasında yapılan bu sorgulamalar bireylerin bölgesel kökenlerine göre yapılan gruplandırmalara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu gruplandırma her iki semtte de çoğunluğu oluşturan Mardin ilinden göç etmiş kişiler ile Mardin dışından olanlar bazında yapılmıştır. Bu yöntemle bölgesel köken değişkeni kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve böylece iki semt arasındaki farklılıkların daha açık şekilde ölçülmesi hedeflenmiştir.

Araştırma yedi ana bölümden oluşmaktadır. Bu bağlamda araştırmının kuramsal boyutu temelde üç kavram etrafında şekillenmiştir: Bunlar *gecekondulaşma, mekân ve İzmir kavramlarıdır*.

Birinci bölümde “gecekondu” kavramı bundan bağımsız düşünülemez. göç ve kentleşme olgularıyla birlikte ele alınmıştır. Gecekondulaşmanın önemli bir dinamiğini oluşturan 1950’li yıllarda başlayan içgöç süreci nedenleri ve türleriyle birlikte değerlendirilmiş, böylece olgunun tarihsellik boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kentleşme ise kent kuramları,

Chicago Okulu ve Türkiye'deki süreciyle birlikte incelenmiştir. Gecekondu kavramı dönemler içinde izlediği gelişmeler, yarattığı alt-kültür, bu konudaki yasal düzenlemeler ve son olarak bu konuda yapılan çalışmaların eleştirel bakış açısının yanında olgunun küresel boyutu işlenmeye gayret edilmiştir.

İkinci bölümde “mekân” terminolojik tahliliyle birlikte, sosyolojik boyutu bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Bunun için kavram, yer, zaman, kimlik gibi ilgili kavramlarla birlikte karşılaştırılmış, daha sonra kavramın sosyal teorideki gelişimi tarihsel bir çizgi içinde konumlandırılmaya çalışılmıştır. Bu ise klasik sosyoloji metinlerinden başlayarak yirminci yüzyılın ortalarından itibaren kavramın gelişimine katkıda bulunmuş kişilerin düşünceleri aktarılmaya çalışılmıştır. Kentsel mekân bağlamında gecekondu olgusu işlenmeye çalışılmış, bununla ilişkili olarak kentlerde meydana gelen mekânsal ayrışmalar ve bunların kümelenme biçimleri olan “slum”, “ghetto”, “varoş”, “anklav” terimleri analiz edilmiştir. Son olarak bu tür semtlerle bağlantılı olan kentsel yoksulluk ve bunun mekânsal yansıması üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın yapıldığı gecekondu bölgelerinin içinde bulunduğu “İzmir şehri” Gümüşpala ve Kadifekale semtleriyle birlikte üçüncü bölümde incelenmiştir. Gecekondu semtlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için kent; tarihsellik içinde kuruluşundan Cumhuriyet dönemine, bu dönemde gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ve o zamanlardaki demografik ve etnik yapısı, iktisadi yapısı, büyük yangın sonrası yeniden imarı ve göç hareketleriyle birlikte nüfus gelişimi ve bunun sonucu olan gecekondulaşma süreci içinde etraflı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırma sahaları olan Gümüşpala ve Kadifekale semtleri, kurulum ve yerleşim süreçleri ile istatiki bilgileri ışığında irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi, amacı, araştırma evreni ile örneklem ve son olarak araştırma tekniği ve uygulanma biçimi aktarılmıştır.

Beşinci bölüm ve sonrasında saha çalışması sonucunda elde edilen bulguların analizlerine yer verilmiştir. Bu bölümde, görüşmecilerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek grubu, gelir durumu gibi demografik özellikleri incelenmiştir. Bunun yanında, gelinen yer, göç tarihi, göç sebebi ve göç şekli konuları bağlamında göç süreci, kuşaklar arası ve şu anki hane yapısı bağlamında aile, ebeveynlerin eğitim düzeyi, veli-okul ilişkisi, çocukların eğitim düzeyi konuları etrafında ise eğitim olgusu irdelenmiştir.

Altıncı bölümde, ekonomik ve sosyal anlamda kentle bütünleşme olgusu incelenmiştir. Kentle bütünleşme, bu çalışmada ekonomik ve sosyal düzeyde ele alınmıştır.

Ekonomik bütünleşmede semtlerde yaşayanların meslekleri, halen yaptıkları iş, anne-babanın mesleki durumları, hanede çalışan kişi sayısı, çocuk emeğinin katkısı, hane geliri, alınan yardımlar ve sosyal güvence durumları

bağlamında incelenmiştir. Sosyal bütünleşmede ise semt içi etkileşim ve sosyal dayanışma, semte yerleşim ve nedenleri, borç alıp-verme, akrabalık durumu, serbest zaman kullanım alışkanlıkları, dernekleşme, memleketle sürdürülen bağ, ziyaret sıklığı, yardım ve alış-veriş durumu ve memlekete geri dönme eğilimi konuları etrafında incelenmiştir.

Yedinci bölümü oluşturan ve sosyo-ekonomik bütünleşmenin mekânla olan karşılıklı etkileşiminin sorgulandığı mekân ve toplumsallık başlığı altında, mekânın inşası ile toplumsallığın yaratımı arasındaki karşılıklı ilişki irdelenmeye çalışılmıştır. Bunun için her iki semtteki sosyal grupların kentsel mekânı kullanım alışkanlıkları, gezmek amacıyla gittikleri başlıca yerler, semtler arası akrabalık ilişkisi ve ziyaret düzeyi, semt dışına çıkma sıklığı, bunun cinsiyet değişkeni bakımından farklılığı, iş yerinin kent içindeki konumu, ticari bir mekân olarak çarşı ve işlevleri, iş yerine ulaşım biçimi ve başlıca alış-veriş yerleri incelenmiştir.

Bir mekân olarak ev olgusunun toplumsallıkla olan ilişkisi durumunun incelendiği bu bölümün ikinci alt başlığında evin mülkiyet durumu, elde edilme şekli, evde sonradan yapılan ilave ve iyileştirmeler, kiraya verilen ev durumu ve bununla ilişkili olarak evin barınak veya bir rant kaynağı olarak kullanımı, evin resmi kaydı, imar affı başvurusu ve evden memnuniyet düzeyleri araştırılmıştır.

Üçüncü alt başlıkta mekân ve kimlik kavramları ile mekânda kalıcı ve geçici olma duyumsamaları sorgulanmıştır. Bu başlık altında; sosyal grupların mekâna aidiyet ve özdeşim duyguları, mekân algısı, semtler arası farklılık düşünceleri, semt sorunları, kentten ve semtten memnuniyet düzeyleri ile toplumsal hareketlilik ve coğrafi hareketlilik arasındaki ilişki durumları ele alınmıştır. Bu konularla ilişkili olarak her iki araştırma sahasının kentle bütünleşmeyle ilişki olarak izledikleri süreç gecekondulaşma, gettolaşma ve slumlaşma kavramları bağlamında incelenmiştir. Kentiçi çöküntü alanının oluşması kapsamında Amerika'daki kent içi çöküntü alanlarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Dördüncü alt başlıkta Gümüşpala ve Kadifekale'de mekân sosyolojisi bağlamında mekânın tarihsel, ticari ve görsel değerlerinin farkındalığı, konumu, mekân dokusunun tarihselliği gibi nitelikler ile bunların mekânda yaratılan toplumsallıkla olan ilişkisi düzeyinde bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Sosyal yapıya bağlı olarak politikleşen mekân ve sahip olduğu kimlik ile bu kimliğin mekâna yerleşenlerin mekânla kurdukları özdeşim üzerindeki etkisi gibi konular tartışılmıştır.

Araştırma örnekleme her iki semtten farklı sayılarda görüşmeci alınmıştır. Kadifekale'de 86'sı erkek, 67'si kadın ve Gümüşpala'da 138'i erkek, 45'i kadın, toplam 336 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Veriler araştırmacı tarafından geliştirilen ve 61 kapalı ve açık uçlu sorudan oluşan bir anket formu, gözlem ve derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

Araştırma sonucunda gecekonduunun kentle bütünleşme sorunsalının yalnızca zaman faktörüyle açıklanmasının yetersiz kaldığı ve bu sebeple de mekânsal ve toplumsal dinamiklerin de incelenmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Araştırmada ayrıca sosyal bir inşa olan mekânın; konum, topografyanın yanında tarihsel, görsel ve ticari değer göstergeleri sonucunda gecekonduunun kentle bütünleşmesini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen önemli bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Mekân bu yönüyle, diğer toplumsal olgular gibi, sosyal bir gösterge olarak kabul edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda mekân, gecekonduunun inşasını ve kente eklenmesini tek taraflı etkileyen bir faktör olmasa da üzerinde kurulan sosyallikle karşılıklı bir ilişki içindedir.